

МЕТОДИКА

УДК 37.016:39(477)

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗИМОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ ХР. ЯЩУРЖИНСЬКОГО ПІД ЧАС УРОКІВ І ПОЗАКЛАСНИХ ЗАХОДІВ З УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА

Валентина Гончарук

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені

Павла Тичини

(Умань, Україна)

e-mail: goncharuk424@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7323-0590

У статті проаналізовано дослідження зимової обрядовості та відповідних жанрів календарно-обрядової творчості Хрисанфа Ящуржинського. Розкрито можливості вивчення доробку вченого із задекларованої проблеми під час уроків українського народознавства в загальноосвітніх навчальних закладах. Розроблено методичні рекомендації для використання записаної дослідником народної драми «Коза» в позакласній роботі з учнями, у процесі якої вони мають змогу її відтворювати. Підсумовано, що організоване таким чином вивчення фольклорних текстів і обрядів зимового циклу сприятиме формуванню в учнів прагнення відроджувати культурну спадщину рідного краю.

Ключові слова: зимова обрядовість; Хрисанф Ящуржинський; календарно-обрядова творчість зимового циклу; колядка; щедрівка; народна драма «Коза»; ряджені.

Goncharuk Valentyna. The usage of research of winter rituality by Chr. Yashurzshinskiy during the lessons and extracurricular activities in Ukrainian Ethnography.

The problem of scientific heritage of Chrisanf Yashurzshinsky requires detailed research and careful studying. The publications of the scientist in the literal chronicle «Kievan Past» are still scantily explored. The material of these articles has a tremendous scientific and educational value on condition that it is used in school practice. The purpose of the article is to develop methodological recommendations for studying folk winter rituality of Ukrainians and corresponding genres of calendar ritual oeuvre that are based on research materials of Chr. Yashurzshinsky. The article reveals the possibilities of studying the work of the scientist from the identified problem during the lessons of Ukrainian studies in secondary schools. Also methodological recommendations are developed according to the usage of written folk drama «Koza» in extracurricular work with students in the process of which they are able to reproduce it actively. In conclusion the study of folk texts and rituals is organized according to the winter cycle which will contribute to the formation of the students' desire to revive the cultural heritage of their native land. Taking as a basis of the suggested methodological recommendations in the article for studying the research of folk winter rituality of Ukrainians by Chr. Yashurzshinskiy. Every nationally conscious teacher will be able to use them creatively, as well as to select non-traditional forms of conducting lessons and extracurricular activities that are related to the subject.

Keywords: winter rituality; Chrisanf Yashurzshinsky; calendar ritual oeuvre of the winter cycle; Christmas carol; folk drama «Koza»; a mummer.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дуже важко повертати із забуття імена відомих діячів науки і культури, затаврованих тоталітарною владою як «буржуазні націоналісти». Справа ця нелегка, але така необхідна, тому що за нами стоять покоління наступників, які мають право на правдиву інформацію про життєтворчість цих славетних людей. Молодь потрібно виховувати на прикладах їхнього життя та їхньої самовідданої творчості, засвоювати їхній значний науковий доробок, використовувати ці знання у своєму житті.

До таких належить ім'я дослідника історичної Уманщини Хрисанфа Петровича Ящуржинського – творчої постаті, видатного вченого, громадського діяча, краєзнавця, справжнього педагога, патріота України. У радянські часи його біографію і діяльність не досліджували. І лише з другої половини 1990-х років розпочався новий етап вивчення життєпису цього діяча й опрацюванні його наукової спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше інформацію про життєвий і творчий шлях Хр. Ящуржинського подало багатотомне енциклопедичне видання Ф. Брокгауза та І. Ефрона 1904 р. [Брокгауз, Ефрон 1904, с. 872].

Дослідження біографічних відомостей про Хр. Ящуржинського здійснювали Г. Зленко, М. Комарницький, Ю. Головатий, О. Діденко, М. Павленко, О. Медалієва, Н. Сивачук, О. Силка, Л. Синявська та ін.

Зокрема, особа Хрисанфа Петровича привернула увагу письменника-краєзнавця з Одеси Г. Зленка. Він уперше оприлюднив «десятки дуже цікавих і цінних фактів із життя вченого, по крихті зібраних автором із найрізноманітніших, здебільшого малодосліджених, джерел» [Зленко 1997]. На думку О. Силки та Л. Синявської, саме Г. Зленко відкрив Україні її забутого патріота [Силка, Синявська 2010]. Але Г. Зленко не зміг дослідити батьківщини Хр. Ящуржинського: на основі переконливого логічного ланцюжка він визначив місто Умань місцем народження і смерті вченого.

У результаті проведення польового експедиційного дослідження (літо 2002 р.) у с. Молодецькому Маньківського району Черкаської області (в минулому це був Уманський повіт Київської губернії) письменниця, канд. пед. наук, доцент Уманського державного педагогічного університету М. Павленко зробила цінний для науки висновок: с. Молодецьке – батьківщина Хр. Ящуржинського. У статті «У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський: хто це?)» дослідниця зазначила, що в експедиції вона «буквально відразу пересвідчилась, що Ящуржинський таки справді земляк молодеччан і що вони його й не забували ніколи», а також подала раніше невідомі факти з життя фольклориста [Павленко 2009, с. 23].

Фольклорно-етнографічний доробок ученого, його досягнення в дослідженні історії й археології вивчали В. Шендеровський, П. Курінний, Н. Сивачук, О. Силка, Л. Синявська та ін. Пошуково-дослідницьку діяльність у цьому напрямку здійснюють співробітники науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки студентів-філологів до українознавчої роботи в загальноосвітній школі», яку очолює канд. пед. наук, проф. Н. Сивачук (В. Гончарук, О. Денисюк, Л. Йовенко, В. Кириченко, Н. Мамчур, О. Санівський, І. Терешко, О. Циганок, ін.), та студенти наукового фольклорного товариства імені Хрисанфа Ящуржинського.

Тож якщо біографію Хр. Ящуржинського поступово відновлюють українські вчені, то його наукова спадщина потребує докладного дослідження

й уважного вивчення. Недостатньо дослідженими і до цього часу залишаються записи та публікації вченого, які він надрукував у різних виданнях, насамперед у «Киевской старине».

Крім неабиякої наукової цінності, дослідження Хр. Ящуржинського мають величезне навчально-виховне значення за умови використання їх у шкільній практиці: під час уроків і позакласних заходів з українського народознавства, української літератури і мови, історії й археології та ін.

Мета і завдання статті. Розробити методичні рекомендації для вивчення з учнями народної зимової обрядовості українців і відповідних жанрів календарно-обрядової творчості за матеріалами досліджень Хр. Ящуржинського на уроках українського народознавства та розкрити можливості використання цього доробку дослідника під час позакласних заходів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За результатами анкетування, проведеного серед учнів 5–9 класів загальноосвітніх шкіл м. Умані (№ 1, № 4, № 8), стало зрозуміло, що учні не знають записаних Хр. Ящуржинським зимових обрядів і звичаїв, календарно-обрядових текстів зимового циклу. Крім того, більшість учнів до цього часу не чули прізвища цього дослідника. Тому існує нагальна потреба в ознайомленні дітей і молоді з біографією нашого земляка та вивченні його фольклористичних досліджень. Передусім у програми навчально-виховної роботи сучасних загальноосвітніх навчальних закладів Черкащини, зокрема історичної Уманщини, потрібно ввести теми, присвячені вивченню фольклорно-етнографічного спадку Хр. Ящуржинського.

У чинній навчальній програмі з українського народознавства для загальноосвітньої школи за редакцією С. Павлюка [5] значне місце відведено ознайомленню учнів зі звичаєвістю та обрядовістю українського народу: в 5 класі у розділі «Духовні вартості українців» вивчають тему «Свята та обряди», якою передбачені такі питання, як «Свята та традиції на пошанування природи, землі-годувальниці», «Релігійні свята та обряди», «Символи та атрибути свят», «Фольклор, пов'язаний зі святами та обрядами»; у 9 класі в розділі «Традиційна культура українців» вивчають такі теми, як: «Обрядовість і звичаєвість. Сонцестояння як стрижень обрядового циклу. Народний календар – першооснова обрядовості», «Календарна обрядовість, її цикли (зимовий, весняний, літній, осінній). Атрибутика, символи, ритуали», «Обрядовий фольклор (відповідно до теми)».

Учителів українського народознавства у школах Черкащини загалом й історичної Уманщини зокрема, потрібно ввести до програми тему, спрямовану на ознайомлення учнів 9 класу з біографією і науковим доробком Хр. Ящуржинського, а до низки тем про обрядовість і звичаєвість у 9 класі та до теми «Свята та обряди» у 5 класі додати матеріал із його фольклорно-етнографічної спадщини.

Після короткого повідомлення на уроці учням 5 класу (тема уроку «Релігійні свята та обряди. Фольклор, пов'язаний зі святами та обрядами») біографічних відомостей про Хр. Ящуржинського вчитель аналізує і вивчає з учнями (на вибір 1–2) записані дослідником колядки «Ой учора із вечора Бог народив», «З нового народження Божого сина», «Що то є в світі за предивна новина», «Стоїть береза тонка, висока». Педагог указує на головну подію, яку оспівують у цих колядках, – народження Ісуса Христа, та пояснює, якими фактами народного світобачення вона збагачена. Зокрема, у колядці «*Ой учора*

із *вечора Бог народився»* синтезовано сказання про Різдво Христове і поклоніння волхвів:

*Десь узялось сходу сонця три царі;
Всі три ж вони одну раду радили,
Чим це дитя дарити.
А перший цар святим миром мирував,
А другий цар златом-сріблом дарував,
А третій цар золоту квітку в ручки дав.
То ж не квітка, то ж перший день Рожество –
Всьому миру хрещеному радісно [Ящуржинский 1895, с. 207].*

З учнями вивчають особливість колядки *«Стоїть береза тонка, висока»*: використання апокрифу про майстерне ткацтво Богородиці, незвичність якого в тому, що зроблений Нею одяг ріс із віком Ісуса Христа. Учитель на прикладі заняття шиттям і вишиванням Божої Матері в цій колядці розкриває символіку вишивки на сорочці та закликає учнів до оволодіння таким видом декоративно-прикладного мистецтва:

*Коло коміра місяць та зоря;
Коло пазушки золоті ланцюжки;
Коло рукав – різні пташечки [Ящуржинский 1895, с. 217].*

За допомогою висновків Хр. Ящуржинського у статті *«Колядки»* [Ящуржинский 1890] вчитель народознавства легко подає учням матеріал про дохристиянського бога сонця – Дажбога, якого особливо вшановували наші предки під час Різдвяних свят. Учитель акцентує увагу учнів на тому, що в більшості колядок присутній приспів після кожного вірша: «Ой, дай – Боже!», який іноді видозмінюється на «Гой, дай Боже!». Хр. Ящуржинський пояснює: «Цей приспів цікавий тим, що він складає безсумнівне звернення до Дажд-бога, ім'я якого перероблено у кличному відмінку в Дай-боже. У селі Молодецькому, як, вірогідно, і в багатьох інших селах, існує ще такий звичай: після того, як колядники проспівують усі свої колядки, береза (заспівувач) отримує хліб і гроші, та при цьому читає таку промову: «А ви, колядники, здіймайте шапочки да кричїть: «Дай-Боже!» Колядники здіймають ревоподібний крик: «Дай-Боже!» [Ящуржинский 1890, с. 517].

Зміст позакласної роботи з українського народознавства в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах потрібно збагатити опрацюванням результатів пошуково-дослідницької діяльності Хр. Ящуржинського. Дослідник відновив обрядовість зимового циклу у статті «Різдвяна інтермедія «Коза» на Уманщині». Він зафіксував у с. Харківка Уманського повіту Київської губернії (тепер – Маньківського району Черкаської області) звичай ставити на Різдво Христове низку сенок або «шутку-комедію», яка називається «Козою». Учений зазначив, що ходіння «Кози» приєднується в «Малоросії» до колядок і присвячується «скотьему» богу – Волосу. Ширша форма цієї обрядовості, на думку дослідника, поєднує пошанування Волоса і перерядження – карнавальні обрядодії [Ящуржинский 1898, с. 74].

Щоб учні зрозуміли значення головного персонажа – «кози», вчитель подає необхідну інформацію про нього за іншими дослідниками. Зокрема, на основі записів текстів «Кози» в різних регіонах України О. Курочкін зазначив, що сюжетна канва пісні служила сценарієм самого обряду. Ряджений «козою» виконував своєрідний танець-пантоміму: «у відповідний момент падав на землю, піднімався, за допомогою нескладного пристрою ворушив хвостом,

мекав, кланявся, клацав дерев'яними щелепами, відскакував, тупотів ногами і виробляв інші «штуки» [Курочкін 1995, с. 54].

Значна кількість дослідників засвідчує давній генетичний зв'язок обряду «Кози» з новорічними святами, колядуванням. Ряджений у шкуру звіра (пізніше в обрядову маску «кози») був першим полазником, який приносив у хату здоров'я, щастя і достаток. Народну драму «Коза» О. Курочкін називає «живим реліктом давнього синкретичного дійства, в якому зливалися воедино спів, музика, драматичні елементи і танець» [Курочкін 1995, с. 55].

Учні також усвідомлюють, що *коза* – тотемна тварина, яка виражає ідею плодючості, світлі життєві сили і водночас темні. Маска «кози» тісно пов'язана з магією родючості загалом і аграрної зокрема, тому в багатьох текстах змальовується картина майбутнього щедрого врожаю. Щоб аграрна магія набувала дієвості, слід було використовувати і словесні формули, і відповідні тексту рухи («коза» підскакувала, гоцала, тупала ногами та ін.). Підтвердження цієї думки учні знаходять у тексті «Кози», записаному Хр. Ящуржинським:

Ой, козо-козо, козо-небого,

Поскачи панові трошки-немного!..

Гоц, коза, гоц-гоц, немножко підскоч!

Поскачи отут, щось пан дадуть,

Поскачи в затінку, то дасть пан копійку! [Ящуржинский 1898, с. 74].

Хр. Ящуржинський подає у статті й цінну для учнів інформацію про ряджених персонажів: після обідні в перший день Різдва Христового збираються ряджені парубки в такому складі: 1) циган, 2) дід, 3) Меланка, 4) жид, 5) лікар, 6) козак (він же й урядник), 7) «коза». Принагідно він зауважує, що під час вибору *кози* звертали увагу на артистичні здібності конкретного парубка, його спритність і здатність до імпровізації. *Діда* вважали також центральною фігурою рядженої процесії, відтак залежно від регіону його називають «початуха», «призводитель», «староста», «затягаило» та ін. [Ящуржинский 1898, с. 74].

Зацікавивши учнів інтермедією «Коза» з історичної Уманщини, поданою в дослідженні Хр. Ящуржинського, вчителю необхідно залучити їх до вибору ролей, приготування масок, костюмів, зрештою, і до її відтворення. У такому випадку вони зможуть вивчити обрані ролі та показати цю народну драму у школі напередодні Різдва, удома в кожного з учнів, директора, учителів школи.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у статті доведено, що записані Хр. Ящуржинським тексти колядок і щедрівок, аналіз їх змісту в контексті різдвяної обрядовості вчитель має обов'язково використовувати у шкільній практиці. Адже досліджені вченим тексти календарно-обрядового фольклору зимового циклу мають глибинний зміст, сформований ще за часів міфічної свідомості людства. У цих текстах архаїчні елементи поєднувалися з новими, прадавні погляди та вірування збереглися до нашого часу на рівні символів та образів. Збагативши запропонований програмою з українського народознавства матеріал для розгляду в темі «Традиційні свята та обряди українців» інформацією з досліджень Хр. Ящуржинського, вчитель виконуватиме головне завдання – формування в молоді прагнення відроджувати і вивчати культурну спадщину свого регіону.

Також встановлено, що в позакласній роботі з учнями доцільно використовувати записану Хр. Ящуржинським на території історичної Уманщини інтермедію «Коза», яку вважаємо вже готовим сценарієм зі всіма необхідними дійовими особами. Будучи активними учасниками цієї інтермедії,

учні відчують безпосередню причетність до справи відродження і пропаганди зимових звичаїв і обрядів свого краю, а в майбутньому зможуть передати традиції святкування Різдва і виконання відповідної драми «Коза» своїм дітям.

Беручи за основу запропоновані у статті методичні рекомендації для вивчення з учнями фольклорно-етнографічної спадщини Хр. Ящуржинського, кожен національно свідомий учитель зможе творчо використати їх, додавши своє «бачення» студіювання їх у школі, а також «винайде» свої форми проведення уроків і позакласних заходів відповідної тематики. З огляду на сказане стає зрозумілою і необхідність *подальших пошуків* у цьому напрямку: підбір доцільних методів і прийомів вивчення неоціненого фольклорного багатства регіону, запропонованого нащадкам кращими синами і доньками нашого краю, до яких належить Хрисанф Ящуржинський.

ЛІТЕРАТУРА

- Брокгауз, Ф. А. и Ефрон, И. А. (1904). *Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург, т. XLI, 957 с.
- Зленко, Г. (1997). Забутий фольклорист. [У:] *Вісник НАН України*, № 9–10, с. 92–95.
- Курочкін, О. (1995). *Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка»*. Опішне, 392 с.
- Павленко, М. (2009). У перекладі з грецької – золотоцвітний (Хрисанф Ящуржинський – хто це?). [У:] *Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини*. Н. П. Сивачук (ред.) та ін. Умань, вип. 2, с. 21–31.
- Програма для середньої загальноосвітньої школи «Українське народознавство»*. 1–8 класи. С. П. Павлюк (ред.). Львів, 2003. 33 с.
- Силка, О. З. і Синявська, Л. І. (2010). Інтелектуальний простір Хрисанфа Ящуржинського (1852–1923). [В:] *Український історичний журнал*, № 6, с. 179–186.
- Ящуржинский, Хр. (1890). Колядки. [У:] *Киевская старина*, т. 31, № 12, с. 517–521.
- Ящуржинский, Хр. (1895). Колядки религиозно-апокрифического содержания. [У:] *Киевская старина*, т. 48, № 2, с. 207–217.
- Ящуржинський, Хр. (1898). Рождественская интермедия (Коза). [У:] *Киевская старина*, т. 62, № 10, с. 73–82.

Подано до редакції 12.03.2018 року
Прийнято до друку 11.04.2018 року

УДК 378:80-051

THE PRACTICAL TRAINING OF STUDENTS-PHILOLOGISTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMING

Valentyna Koval

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Ukrainian language and its methodology Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

kovalv61@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7698-3600

Kateryna Masliuk

PhD (Pedagogics), Associate Professor of the Department of Ukrainian language and its methodology Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

katywa89@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0627-8666